

Kirekesztés és befogadás. A fogyatékos társadalmi megítélése a középkorban.

*Berzsényi Emese: Bűnös vagy ártatlan? –
Az európai középkor fogyatékoságtörténete*

Berzsényi Emese hosszabb ideje foglalkozik a fogyatékosággal, a fogyatékos emberek megítélésével, a fogyatékosághoz való viszonyunkkal. Korábbi munkáiban elsősorban az ábrahámivalások fogyatékoságtörténetét vizsgálta (Berzsényi, 2017, 2020), most pedig annak bemutatására vállalkozik, hogyan kezelték a fogyatékoságot a középkori európai társadalmak. A fogyatékosághoz való viszony alakulása önmagában is izgalmas, de fontos leszögezni, hogy a témának nem csak történeti érdekessége van. Ahogy Jürgen Kocka más összefüggésben fogalmaz: „A jelen válságai és változásai más megvilágításba kerülnek, ha történetük háttere előtt szemléljük őket.” (Kocka, 2001. 8.) A múlt megértése segíthet megérteni a jelent, megóv attól, hogy magától értetődően adótnak tekintsük a mindenkorai társadalmi-kulturális összefüggésekben gyökerező viszonyulásokat, segít alkalmazkodni a változásokhoz – vagy éppen akár előmozdítani őket. A könyv a fogyatékoságot mint folyton változó társadalmi konstrukciót mutatja be, hangsúlyozva, hogy az igazi kérdés mindig az, vajon a különböző „hiányállapotok” csak megnehezítik és esetleg eszközhasználatra kényszerítik, vagy kifejezetten ellehetetlenítik az egyént a társadalmi részvétel különböző szinterein. Ezt a konstrukciót, csakúgy, mint más sérülékeny csoportok esetében, meghatározóan formálják az adott társadalom anyagi lehetőségei, gazdasági stabilitása. Emellett azonban a fogyatékoság esetében különösen fontos az a vallásilag

meghatározott emberkép, amelybe a fogyatékoság értelmezése beágyazódik, és amelynek egyik központi eleme a „bűn” fogalma. „Bűnös vagy ártatlan?” – ennek a kérdésnek a címbe való beemelése jelzi, hogy a bűn, különösen a test alapvető bűnössége a középkori gondolkodás egyik legfontosabb viszonyítási pontja, és ebből adódóan a fogyatékoság egyik alapvető értelmezési kerete is volt: a sérült, fogyatékos személyekben a kor emberei „a bűn büntetését, azaz megtestesülését vélték felfedezni” (Berzsényi, 2024. 95.). A látható fogyatékoságot ezért „az egyházi tanítások [...] az emberek félelmeire, bosszúszomjára alapozva megbélyegezték, kiközösítették, üldözték, elpusztították” (Berzsényi, 2024. 96.). Ha így volt, akkor a címben foglalt kérdésre a válasz egyértelműnek tűnik – de a könyv nagyon jól mutatja meg, hogy valójában mennyire nem az. A középkor ugyanis egyszersmind paradox módon befogadó is volt. Egyrészt bizonyos, ma egyértelműen fogyatékoságnak tekintett állapotok (például a Down-szindróma) külső, fizikai jegyeit egyszerűen nem értelmezték fogyatékoságra utaló jelzésként, másrészt a test elváltozásai sokkal kevésbé váltottak ki undort. A viselkedés Norbert Elias (2004) által plasztikusan leírt civilizálódásának folyamata nem zárta még ki a maihoz hasonló egyértelmű határozottsággal a nyilvános terekből a test természetes működését, így talán ez is magyarázhatja, hogy kevésbé fordultak el az érintettektől az embertársak. Továbbá éppen mivel a bűn a „földi

siralomvölgy” leginkább magától értetődő és mindenütt jelenlévő velejárója volt, a bűnnel szorosan összekapcsolt fogyatékoság kezelését is egy „ösztönös és gyakorlati integráció” (Berzsenyi, 2024. 92.) jellemezte, még ha ez az integráció olykor „brutális” is volt, ahogy a szerző egy helyen Henri-Jacques Stikert idézve fogalmaz (Berzsenyi, 2024. 29.).

A fogyatékoság értelmezése tehát minden társadalomban beagyazódik az adott korszak társadalmi, gazdasági és – ami ebben az esetben különösen fontos – vallási összefüggéseibe. Az egyik tényező, ami a könyvet izgalmassá teszi, éppen ezeknek az összefüggéseknek a rendkívül részletgazdag bemutatása. A probléma-felvetés után először a középkor fogyatékoságfogalmának teológiai-filozófiai beagyazottságát mutatja be a szerző, részben támaszkodva a témában írt korábbi munkájára (ld. Berzsenyi, 2020). A középkori gondolkodás a fogyatékoságot egyrészt a „hiány” (hibás, sérült), másrészt a „szokatlanság” (szokatlan testfelépítés, de ide tartozhatott akár az iker-státusz is) felől közelítette meg. Ebből következően is a korszak fogyatékoságfogalma képlékenyebb volt a mainál, hiszen a kisebb-nagyobb hiányosságok vagy szokatlan vonások egy része nem vagy alig akadályozta a társadalmi részvételt.

A következő rész a társadalmi struktúrát helyezi a középpontba, nem teljesen magától értetődő módon egy fejezetbe csoportosítva azt a mentalitástörténeti szempontokkal. A társadalmi struktúrában elfoglalt hely, a veleszületett és alig megváltoztatható státusz meghatározó eleme volt a középkori társadalomnak, és kulcsfontosságú volt a fogyatékos személyek életlehetőségei szempontjából is. A fejezet jól mutatja be szegénység és fogyatékoság szoros összefüggését, hiszen, ahogy a szerző Umberto Ecót idézve megállapítja, a korszakban „a dolgok közötti választóvonalat határozatlanul érzékelték” (Berzsenyi, 2024. 29.), és így szegénynek tekintették a lehetőségektől megfosztottak széles és színes csoportját, köztük a fogyatékos személyek jelentős részét is.

Természetesen élhettek fogyatékos emberek magasabb státuszú családokban is, ezeknek a családoknak azonban sokféle lehetőség állt rendelkezésükre arra, hogy elrejtsek, láthatatlanná tegyék azokat a családtagokat, akiknél a fogyatékoság mértéke nem tette lehetővé a pozíciójuknak megfelelő társadalmi részvételt. Társadalmi helyzet és fogyatékoság kapcsolata kétirányú: egyrészt a szegénység körülményei között nagyobb eséllyel válik valaki fogyatékosá sérülés vagy betegség okán, másrészt a különböző sérültségek vagy korlátozottságok könnyen vezethetnek szegénységhez vagy akár végletes elnyomorodáshoz. Az ehhez szorosan kapcsolódó kolduskultúrával külön alfejezet foglalkozik, és ennek kapcsán felmerül a szociális gondoskodás kérdése. Ennek fokozatosan kialakuló intézményei vonatkozásában a szerző az egyház meghatározó szerepét hangsúlyozza, csak érintőlegesen térve ki arra, hogy a „helyi gondoskodás” (Castel, 1998) formái mennyire terjedtek ki a középkorban a fogyatékos személyekre is.

A következő fejezet az *életvilág* címszó alatt rendezi egymás mellé a mindennapi élet meglehetősen különböző aspektusait a klimatikus viszonyoktól az öltözködésen és az időkezelésen keresztül a munkaértelmezésekig. Ez utóbbi rész a mából visszatekintve különösen fontosnak tűnik, hiszen a modern nyugati társadalmak polgárai számára a társadalmi létezés magától értetődően központi fontosságú területe a fizetett munka: ez nemcsak biztosítja a megélhetést, valamint alapja a társadalmi státusznak és az identitásnak, hanem strukturálja is az időt, szervezi a társas kapcsolatokat – egyszóval a társadalmi részvétel elsődleges formája (Török, 2014). A szerző indokoltan hangsúlyozza azonban a fogyatékoság megítélése szempontjából kulcsfontosságú munkafogalom történeti változékonyságát: a fogyatékos személyek középkori „befogadását” megkönnyítette, hogy az újkor előtt a munkavégzés sokkal kevésbé volt a társadalmi tagság egyértelmű feltétele, így az arra való csökkent vagy hiányzó képesség is kevésbé zárt ki

a társadalomból. Sőt, ahogy Robert Castel hangsúlyozza, „a »szegény« szó gyakorlatilag a »munkás« szinonimája” (Castel, 1998. 152.) volt sokáig, tehát a munka (ami akkor egyet jelentett a kétkezi, fizikai munkával), ha az ókortól eltérően nem is zárt ki a szabad emberek társadalmából (Török, 2009), mégis egyértelműen az alávetettség és a marginális helyzettel kapcsolódott össze. Bár a középkor utolsó szakaszában a városiasodás és a polgárosodás valóban kezdő megbontani az egyértelmű határvonalat alávetett dolgozók és privilegizált nem-dolgozók között, mégis vitatható valamelyest, hogy a szerző a középkor örökségébe tartozóként említi a „a munka és a hivatás értékét” (Berzsenyi, 2024. 34.): sok érv szól amellett, hogy a változás ebben a tekintetben egyértelműen inkább az újkorra tehető (Török, 2014).

A munka és a fogyatékoság története izgalmas összehasonlításokra ad lehetőséget, ezeket a szerző jól használja ki. Érdemes ebből kiemelni két olyan pontot, amelyeket akár még részletesebben is ki lehetett volna bontani. Az egyik ilyen a test és lélek „torzultságának” összefüggése: Berzsenyi Wheatley-re hivatkozva mutatja be, hogyan lesz a középkor szemében a fogyatékoságból erkölcsstelség abból kiindulva, hogy a test tökéletlensége a lélek tökéletlenségének a jele. Ezt az összefüggést, bár épp ellentétes irányból, már Platónnál is megtaláljuk, aki szerint éppen a testnek a fizikai munkával összefüggő tökéletlensége okozza a munkát végző személy alkalmatlanságát magasabb rendű tevékenységekre, hiszen „a szakmájukban, kétkezi munkájukban nemcsak a testük tört meg, hanem a szolgai gürcölésben a lelkük is elkorcsosult” (Platón, 2008. 495d.). Egy másik párhuzam a büntetés-jelleghoz kapcsolódik: a keresztény gondolkodás szerint az emberiség történetének kiindulópontja (és egyben azóta is őrzött vágyálma) a „Paradicsom”, ahol a szükségletek munka nélkül kielégíttetnek, és ahol az ember istenképisége még tökéletes. Így nincs se munka, se fogyatékoság, mindkettő az eredendő bűn eredményeképpen lesz az emberiség

A munka és a fogyatékoság története izgalmas összehasonlításokra ad lehetőséget, ezeket a szerző jól használja ki. Érdemes ebből kiemelni két olyan pontot, amelyeket akár még részletesebben is ki lehetett volna bontani.

Az egyik ilyen a test és lélek „torzultságának” összefüggése: Berzsenyi Wheatley-re hivatkozva mutatja be, hogyan lesz a középkor szemében a fogyatékoságból erkölcsstelség abból kiindulva, hogy a test tökéletlensége a lélek tökéletlenségének a jele. Ezt az összefüggést, bár épp ellentétes irányból, már Platónnál is megtaláljuk, aki szerint éppen a testnek a fizikai munkával összefüggő tökéletlensége okozza a munkát végző személy alkalmatlanságát magasabb rendű tevékenységekre, hiszen „a szakmájukban, kétkezi munkájukban nemcsak a testük tört meg, hanem a szolgai gürcölésben a lelkük is elkorcsosult”

osztályrésze. Mindkettő közös büntetés, amely azonban mégsem érint mindenkit, de amelynek egyenlőtlen elosztását el kell fogadni, mert Isten szándéka szerint való.

A könyvet ezután a kutatás eredményeinek összegzése zárja. A szerző leszögezi: „Céлом egy olyan átfogó kép megalkotása volt, amely [...] a fogyatékos emberek körülményeit, életterét, életét és lehetőségeit vizsgálva mutatja be Európa e hosszú évezredét.” (Berzsenyi, 2024. 150.) Egy évezred óriási feladat akkor is, ha csak

egy nagyon speciális, szűk szempontból akarjuk bemutatni a korszakot. A szerző azonban komolyan veszi ezt a záró részben megfogalmazott vállalást, és a körülményeket a lehető legtágabb értelemben igyekszik bemutatni. Ez egy picit ellentmondásos helyzetet teremt: egyfelől a könyv nagy erénye ennek a szélesen értelmezett kontextusnak a részletes és árnyalt bemutatása, másfelől a részletesen kibontott mellékszálak sokféleségében talán kicsit elveszítjük néha a fókuszot. Ezért azonban kárpótol a plasztikusan megrajzolt háttér sokszínűsége. A szerző felvállalt célja a „történetmesélés” (Berzsenyi, 2024. 17.), és Berzsenyi Emese avatott

mesélő: a könyv gördülékeny stílusban megírt, egyszerre szakszerű és mégis könnyen olvasható, az olvasó örömmel mélyed el vele a fogyatékosághoz lazábban vagy szorosabban kapcsolódó témák izgalmas részleteiben.

Berzsenyi Emese (2024). *Bűnös vagy ártatlan? – Az európai középkor fogyatékoságtörténete*. Eötvös József Kiadó.

Török Emőke

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

Irodalom

Berzsenyi, E. (2017). A fogyatékos személyek nevelésének története interkulturális megközelítésben, az ábrahámiai vallások – a zsidóság, a kereszténység és az iszlám – szent könyveiben megfogalmazott tanítások tükrében. *PhD-értekezés*. ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest.

Berzsenyi, E. (2020). *Kiválasztott vagy megbélyegzett? – Tanítások a fogyatékoságról: a zsidóság, a kereszténység és az iszlám szent könyvei szerint*. Eötvös József Könyvkiadó.

Castel, R. (1998). *A szociális kérdés alakváltozásai: a bér munka krónikája*. Max Weber Alapítvány.

Elias, N. (2004). *A civilizáció folyamata*. Gondolat.

Kocka, J. (2001). Thesen zur Geschichte und Zukunft der Arbeit. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 21, 8–13. DOI: 10.1515/9783110505627-009

Platón (2008). *Az állam*. Cartaphilus Könyvkiadó.

Török, E. (2009). A banansziától a bér munkáig. Változások a munka értelmezésében. *Szociológiai Szemle*, 4, 43–67.

Török Emőke (2014). *Munka és társadalom. A munka jelentésváltozásai a bér munkán innen és túl*. KRE – L'Harmattan Kiadó.